

DÉNES TIBOR:

VÖRÖSMARTY DRÁMÁI A SZÍNPADON

(1827—1855)

Arról, hogy a társadalomformálás tekintetében milyen jelentőséget tulajdonított Vörösmarty a színháznak s az eredeti magyar drámának, maga nyilatkozik *A színházi drámajutalomról* című cikke bevezetőjében. (1842.) A költő nem elégszik meg a színházalapítók eredeti elgondolásával, amely csak nyelviskolának tekintette a színházat, hiszen arra nem elég alkalmas, de különben is a nyelvművelésre sokkal célszerűbb intézetek vannak. „Nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van” — ezeknek a társadalomformáló erőknél az érvényesítését várja Vörösmarty a színháztól, ezek azonban kétségtelenül csakis az eredeti drámák közvetítésével hathatnak. Idegen színpadi művekből, bármily kiválóak legyenek is azok, a jelen s a közvetlen jövő feladataira a közönség hiába keresne utalást. A költő pedig látja, hogy ezek a feladatok sokasodnak, egyre komolyabbak lesznek és elvégzésüktől a magyarság sorsa függ. S a színháznak derekas részt kell vállalnia a munkából.

„Ne válogass szót, csak magyar legyen

S jó borsos és erős!” — adja a *Vérnászban* Vid szájára a programmot, melynek lényege, hogy a színház drámaíróinak szövegével határozottan — borsosan és erősen — mutasson rá a nemzet egyedül fenntartani tudó társadalmi-politikai célkitűzésekre. Ha másképp nem lehet, a történelemből vett példákkal tanítsa a színház. Vörösmarty politikus költő; drámaírói gyakorlatában is politikus. Ezért tartja azt, hogy a nemzeti színház „lelke” az eredeti dráma s hogy a nemzet színházának értéke szorosan együtt halad az eredeti dráma értékével; egyik a másikat feltételezi, az egyik emelkedése és virágzása emelkedése és virágzása a másiknak is. Íme, itt van a cáfolata annak a reakciós irodalomtörténetírói vélekedésnek, amely szerint Vörösmartyt a dráma elsősorban mint műfaji probléma érdekelte s ezeket az alkotásait is inkább a könyv lapjain kívánta látni, mint a színpadon hallani. Nem egy tény bizonyít amellet, hogy már pályája kezdetén felismerte a színpad rendkívüli nevelő erejét, mellyel az elgondolt történetet élő folyamattá, a leírt mondatot elevenen ható, meggyőző dialektikává tudja varázsolni. Gondolunk itt már ifjúkori drámai kísérleteire, *Az elbúsult deákra* s az *Ypsilon-háborúra*, melyeket minden valószínűség szerint Czinke Ferenc egyetemi színelőadásainak ösztönzésére írt s ha nincs is adatunk e darabok színrekerüléséről, Gozduhoz írt rövid levele, melyben az *Ypsilon-háború* lemásolását kéri, éppúgy erősítheti Gyulai véleményét, hogy a költő e művét kiadásra szánta,¹ mint azt, hogy az egyetemi színelőadások rendezőjéhez kívánta benyújtani.

¹ Vörösmarty összes munkái, Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Bp., 1884—85. Méhner Vilmos. VIII, 392 l.

Semmi kétség, Vörösmarty, a drámaíró, kezdettől fogva a színpadra gondolt. Bizonyosága ennek, hogy még a *Csongor és Tündét* is benyújtotta névtelenül 1844-ben a Nemzeti Színház drámabíró bizottságához, pedig kortársainak egybehangzó véleménye szerint nem volt színpadra való.^{1a} Minden-nél világosabban szól azonban a színpad számára dolgozó Vörösmarty mellett drámaírói pályája s abban az a bizonyos tekintetben törésnek tetsző enged-mény a közönségizlés, a francia romantika felé, melyért az „athenista“ Toldy Ferenc oly élesen megrója.² Való, hogy korai drámáival, a *Salamon király*-lyal s különösen *A bujdosókkal* mélyen nyúl a magyar történelem forradalmi anyagába s ezt az anyagot költői eredetiségének csorbája nélkül a legmeg-felelőbb tanítómester, Shakespeare útmutatása nyomán dolgozza fel. Mikor azonban azt kell látnia, hogy a pusztá létfenntartással viaskodó vándor-társulatok még nem érettek a történelmi lecke s a fontos politikai mondani-való közvetítésére, *A kincskeresőkkel* Vörösmarty is drámaírói társainak útjára lép, hogy az új áramlat stílusában szólhasson legalább közönségéhez. Természetesen a gyökeresen forradalomellenes Toldy, ki hozzá még a Tieck-kezel való személyes kapcsolatainak hatására a Párisból jövő drámai irányzat-nak még pozitívumait is elveti, a forradalomnak a társadalomra gyakorolt hatásától való félelmében nem veszi észre, hogy a *Vérnászszal* s a *Marót bán*-nal a megújodott s Vörösmarty lantján magasfeszültségű drámai nyelv szólalt meg végre s lett ezzel az írónak stílusban, nyelvben irányítója, a közönségnek pedig magyarságtudatában erősítője.

Talán Toldy lesújtó kritikájának hatására, de még inkább drámaírói hivatásából tér vissza a 40-es években a költő a tanítóerejű történelmi anyaghoz, a Hunyadi-komplexumhoz s dolgozza fel a tervezett drámai sorozat első s egyetlen befejezett darabjában, a *Czillei és a Hunyadiakban* s a töredék *Hunyadi Lászlóban*. Joggal hihette: a forradalmat előkészítő szí-nház már alkalmas arra, hogy a nagy napok elé néző közönségnek tolmácsol-hassa a nemzetet létében fenyegető, idegen oligarchia mesterkedéseiről szóló tanulságot. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy Vörösmarty *A fátyol titkai* írásakor is mindenekelőtt a színpadra gondolt, mert meglátta a közönség el-ágyzó érdeklődését a francia romantikus drámából kinövő, polgári színezetű vígjáték iránt, igazat kell adnunk Garaynak, ki a költőről *Dramaturgiai füzérében* ezt írja:

„Én nem hihetem, hogy kiben annyi s oly ritka drámai talentum van, ne volna egyszersmind talentum is.“³ Egyben biztatja, írjon minél több drá-más s engedje színpadra, mert „műveiben van a legtöbb erő, mely minket magával ragadna“.

Vörösmarty a színpadot és azon keresztül közönségét kívánta tehát szol-gálni. Hivatásérzete vezette ebben, nem a haszonlesés. Kortársai is felismer-ték ezt a körülményt. Mikor 1846-ban *Néhány sor Bécsből* című közleményé-ben az Életképek kipellengérezi színpadi szerzőinket, mert csak azt nézik, hogy összeféreljék darabjukat s minél előbb pénzt kapjanak érte, Vörösmartyt állítja példaképül, aki „ma nem azért fejezte be drámáit, hogy holnap tantiéme-t húzzon belőlök“ és Schillerhez, még inkább Shakespearehez hasonlítja, kinek jutalma nem a színdarabjaiért bejött pénz volt, hanem az, hogy népe könyv nélkül tanulta azokat.

Más kérdés, teljesen elérte-e célját a drámaíró Vörösmarty s bemutatott művei huzamosabban maradhattak-e a színen, és akár haladást szolgáló mondanivalójukkal, akár zengő nyelvükkel támogatták-e a forradalomra

^{1a} Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. Bp., 1938—40. I. 325 l.

² Irodalmi levelek. IV. Életképek. 1844. 467. l.

³ Honművész. 1835. 46. szám. 363. l.

való előkészületét, majd 1849 után erőt, biztatást nyújthattak-e a jövőre, egy-
szóval, megérhette-e életében az *Arpád ébredése* költője, hogy tetté váljanak
a fejedelemhez, illetőleg népéhez intézett szavai:

„S a fájdalomban feljajdult a száj,
Mely annyi évek óta néma volt.
De a fájdalomban élet hangja kelt,
S az élet visszakérte szellemét,
Azon merészt, mely a gyász mult után
A rém jövővel szembeszállni kész.
Oh fejedelem, mi újra éledünk;
Buzogva küzdünk egy jobb életért...“

Adja meg e kérdésre a feleletet a költő drámai alkotásai első színháztörténeti
szakaszának ismertetése.⁴

Műkedvelő diákok színpadán szólal meg először a drámaíró Vörösmarty.
1827. június 24-én⁵ a soproni Evangélikus Lyceumban tanuló ifjak magyar
nyelv-szerető egyesülete a felállítandó „cselédotthon“ javára előadja a
Salamon királyt. Mivel az előadás egyetlen színlapja a náci fasiszta háború-
ban elveszett, ezért a *Vörösmarty-émlékkönyvben* közölt halvány másolat után
teljes szövegében közöljük⁶:

Felső engedelemmel

fog Ma Vasárnap Június 24. Soprony Szabad Királyi Városa játékszinén a Sopronyi
Tanuló Magyar Társaság Tagjai által előadattatni:

Salamon király.

Szomorú játék 5 felvonásban. Írta Vörösmarty Mihál.

Személyek:

Salamon király	Lemle András
Géza } fejedelmek, az ország harmadának Urai	Illés József
László }	Horváth Sámuel
Ottó, Morvai fejedelem	Székács József
Ernyei, } királyi tanácsok	Perlaky János
Vid, }	Horváth Lajos
Dezső, Győri püspök	Mód Mihály
Vilmos, Szekszárdi apát	Szeniczey Pál
Ákos, hadnagy a király részéről	Zsolnay Dávid
Szónok, } hadnagyok a fejedelmek részéről	Ajkay Zsigmond
Bikás, }	Taubner János
Petrud, }	Zmeskál István
Bátor Opos, híres vitéz a fejedelmek pártján	Horváth József
Csatás, ifjú vitéz a király pártján	Ihász Lajos
Korcs, egy csavargó bajnok	Kritsvasser Lajos
Sorvatag, egy tébolyodott remete	Tamaska István
Követ	Kovácsics János
Első } katona	Hajos Gábor
Második }	Barát Sámuel
Lovász	Kis János
Álorczás	Szalay Sándor
Súgó	Kis Lajos

⁴ Ez a szakasz halálával, 1855-el zárul.

⁵ Vetter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig című tanulmánya (Bp. 1919. Német Philológiai Dolgozatok XL.) 251. jegyzetében tévesen 1828-ra teszi az előadást.

⁶ Vörösmarty-émlékkönyv. Kiadta a székesfehérvári Vörösmarty Kör, Szerk. Czappary László, Székesfehérvár, 1900. 165. l.

A Felsőség kívánságára a bevétel az elszegényedett kézműveslegények, szolgák s szolgálók számára felállítandó intézetnek tőkepénzül fog szolgálni.

Alázatosan meghívattatnak e végből minden rendbéli T. T. Urak és Asszonyok, kik a szegénység terhein könnyebbíteni szívesen iparkodnak, hogy intézetünket becses jelenléteikkel előmozdítani méltóztassanak.

Billétek Loge-hoz és rekesztett-székekhez váltathatnak Willi Mihál' lakásán a Sz. György-utzában, 103 szám alatt az első emeletben.

A helyek szokott árra megmarad.

Kezdet 7 órakor, Végzet 10 órakor.

Nem ismerjük a példányt, melynek alapján Vörösmarty első megszólaltatói a *Salamon királyt* bemutatták, a színlap mindenesetre arra enged következtetni, hogy a derék soproni ifjak nem adták teljes szövegében a drámát s a női alakok szerepét egyszerűen elhagyták, vagy megnyírbálva a férfiak ajkára adták. Az iskolai hatóság tilalma alapján sem Neste s Sophia, Salamon anyja, illetőleg hitvese, sem Csatás huga, Jolánka. a bájos bodrogi leányka' nem léphetett színre. Íme, már ennél az első előadásnál kereshetjük annak okát, miért volt Vörösmarty drámáinak korlátozott a színpadi hatása, hiszen az *Árpád ébredését* kivéve a költő életében egyetlen esetben sem adták drámái teljes szövegét. A fennmaradt rendező- és sűgőpéldányokból avatatlau kezek irgalmatlanul töröltek minden olyan sort, mely nem vitte közvetlenül előbbre a mese menetét, vagy veszedelmesnek tetszhetett az uralkodó osztályok számára.

Magáról az előadásról az említett soproni társaság ismertetése kapcsán történik rövid említés a Tudományos Gyűjteményben; ebből azonban nem sikerül megtudnunk, hogy a 22 személyt kívánó darab milyen eredménnyel került szíure a városi nyilvános Játékszínen.⁸ A színlapon egy irodalomtörténetileg ismert nevet fedeztünk fel: a szerb népdalokat fordító s az egyházi irodalomban tevékenykedő Székács Józsefét, ki ezekben az esztendőben Sopronban felsőbb iskoláit végezte.

E soproni bemutatón kívül a *Salamon király* nem került többé színre. Egyetlen hivatásos társulat sem szívlelte meg a költő előszavának azt a mondatát, melyben annyi lelkesedéssel ír a drámáról, felismerve annak nemzeti jelentőségét: „Nincs neme a költésnek, mely ennél elevebben s hatóbban nyomonhassa ki az emberi, de kivált nemzeti lelket és sajátosságokat.“ De az is lehet, hogy itt-ott felmerült a dráma színrevitelének gondolata, ennek azonban éppen politikai tanulsága miatt a cenzor állhatta útját.

Hasonlóan a cenzori önkény lehetett az oka, hogy legpozitívabb drámája, az ugyancsak színre nem került *Hábadort* nyomon követő *A bujdosók* sem juthatott érvényre a színpadon. Tudjuk, már megjelenése elé is akadályokat gördített a cenzura és nem ok nélkül, hiszen e művében megy legmesszebb a forradalmi tanításban. Nem is tűzhetette műsorára e darabot hivatásos színtársulat s műkedvelők is csak a politikai helyzet kedvező alakulásakor tanulhatták be.⁹ Egy alkalommal ugyanis — 1844. télelő 17-én — a rozsnyói liceum ifjai előadták *A bujdosókat* s mint e korban a vidék műkedvelőinél szokás volt, a kellemeset a hasznossal összekötve nemcsak a művészi élményben ritkán részesülő közönséget kívánták szórakoztatni, de a jövedelmet a miskolci tűzkárosultak megsegítésére szánták. Igaz, ez a jövedelem a költségek levonásával összesen 42 pengő-forintot tett ki, mert némelyek sokallották a 30 krajcáros bemeneti díjat. Közönség így is a város „műveltebb osztályának köréhez képest“ meglehetősen számmal volt. Az előadás közelégedést és tetszést

⁷ Ld.: Kazinczy levelét Vörösmartyhoz. Kaz. Lev. XX. 233. l.

⁸ Edvi Illés Adám: A Soproni Nemes Magyar Társaságnak ismertetése, 1827, Tud. Gyűjt. 1828. V. köt. 117—122. l.

⁹ Gyulai úgy gondolja, hogy *A bujdosókat* sohasem adták. A rozsnyói előadás tehát elkerülte figyelmét. Ö. M. III, köt. 478. l.

nyert, melyért a köszönet a szépreményű ifjúság s különösen „a gyöngéd fiatalságuk dacára is olly jelesen működött Sch. J., E. I. kisasszonyoknak“ jár.

Első darabja, melyet hivatásos színészek végre színre vittek, a franciások útján járó *Kincskeresők* volt. 1834. szeptember 16-án a budai Nemzeti Játékszínen a társulat legjobbjai szólaltatják meg a drámát s a fennmaradt sűgőpéldány tanúskodik arról, hogy a kor elismert művészeire milyen óriási kötelezettséget rótt a „kötött beszédben“ írt 4 felvonásos szomorújáték előadása.¹⁰ A Honművészen közölt ismertetés szerint hosszas vita előzte meg a bemutatót, vajjon a költő addig megjelent darabjai közül melyiket tűzzék műsorra.¹¹ Végül is a *Kincskeresők*re esett a választás, mert ez a kötött beszédiek közt a legérthetőbb. Az Aurorában (1833) közölt szöveget erősen megnyírbálva másolták le, de a rendezői ceruza ebből is kihúzta a megmaradt költői verssorok zömét. Így sem ment zökkenés nélkül az előadás. Az iskolázatlan, „naturalista“ színészek, kik Shakespearet és Schillert dőcögős, magyartalan prózában harsogták vagy suttozták, Vörösmarty zengő jambusaitól megfélemlítve, minduntalan megakadtak. Különösen kirívó volt ez az egyébként is nehezen tanuló Bartha Jánosnál, kinek játékán (Vári) az egész darab sikere nyugszik; ahol alkalma nyílt, megeresztette hangját és ezzel igyekezett kitörő hevességet, erősebb indulatot kifejezni, az elmélkedő s lírai sorokat azonban hidegen, színtelen mormolta. S hasonlóan sem — az akkor már betegeskedő — Parázsóné (Jolán), sem Fáncsy Lajos (Szilágyi) nem rendelkezett még azzal a művészi képességgel, mellyel Vörösmarty többé-kevésbé méltó tolmácsolására vállalkozhatott volna. Még legjobban felelt meg szerepének Megyeri Károly (Zágony), ki főképp az V. felvonásban ismert tehetségével a zsugori öreg kincésásó tragikomikus vonásait igyekezett anyyira-amennyire kidomborítani. Egyébként az egész előadás unalomba fulladt volna, ha Telepi nem visz némi színt Víg Bandinak, a népi színezetű haramiának „vidor szeszéllyel s érthetőleg“ előadott szerepébe. Víg Bandi azonban nem nehéz jambusban, hanem ízes magyar prózában mondja el szövegét.

Mikor a következő esztendőben a budai társulat több vezető tagja — így Parázsóné, Fáncsy — Debrecenben működik, az ő befolyásukra itt is műsorra kerül a *Kincskeresők* s bár a közönség a „koszorús író“ nevének hallatára harsogó éljenekkel tiszteli meg, művészi tekintetben a debreceni előadás semmivel sem haladta meg a budait. Akik már az első alkalommal játszották szerepüket a drámában, „a kötött beszéd mellett se valának szégyenére a jeles hazai műnek“, a többiek azonban „a készülétlenség miatt gyakran botláznak“.¹² S mint első alkalommal, ezúttal is Víg Bandi prózája mentette meg az előadást.¹³ A darabot a Nemzeti Színház nem vette műsorára, bár a budai bemutató szereplői kevés kivétellel hangadó tagjai lettek. A fennmaradt második sűgőpéldány egy bejegyzéséből mégis arra következtetünk, hogy Szigligeti egy későbbi időpontban foglalkozott a *Kincskeresők* felújításának gondolatával.¹⁴ Ennek a kéziratos példánynak az első lapján ugyanis az ismert pirosceruzás írással ezt olvashatjuk: „Beküldendő Szigligeti“. Nem valószínű, hogy az alig egy hónapja — 1834. aug. — a budai társulathoz került, kezdő Szigligeti így rendelkezhetett volna, kézjegye különben is későbbi évekre mutat. Beküldte-e valóban cenzurára a *Kincskeresők*et a Nemzeti Színház s milyen eredménnyel, erre nincs adatunk.

¹⁰ O. Sz. Kt. Színháztörténeti Osztály N. Sz. K. 47.

¹¹ Honművész, 1834. szept. 21. 604—605. l.

¹² Honművész, 1835. dec. 22. 102. sz. 826. l.

¹³ Megszemélyesítője Chiabay Pál volt.

¹⁴ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. K. 47/1.

Alig két hónappal az első kevésbé eredményes próbálkozás után viszik színpadra a budaiak a *Vérnászt*, Vörösmartynak azt az alkotását, mely a kötött beszéd minden nehézsége ellenére is meghozza végre számára a drámaírói sikert. A mű színháztörténetét több-kevesebb részletességgel Bayer József már ismertette,¹⁵ ezért ezúttal az ismert tényeket összefoglalva, csupán újabb adatainkkal, illetőleg szempontjainkkal egészítjük ki azokat.

A *Vérnász* budai bemutatójára 1834. november 8-án került sor, tehát pontosan egy évvel azután, hogy a dráma az Akadémia jutalmát elnyerte. Nagy vita ezúttal nem előzhette meg a darabválasztást. Az új akadémiai sorozat, az Eredeti Játékszín első köteteként hozta, még másolására sem volt szükség s mint Bayer helyesen állapítja meg, „a vidéki dajkaságból“ kikerült társulat a Tudós Társaság égjelzésével ellátott darab előadásával végre bizonyosságát akarta adni annak, hogy méltó az ország első irodalmi testületének előlegezett bizalmára. Ennek megfelelően készülnek is a bemutatóra, s mint a Honművész megjegyzi, „a mutatvány helyes sikerültének eszközésére színészeink nagy szorgalmat fordítottak s céljokat érték el.“¹⁶ Úgy látszik, megsejtették, hogy ez az este fontos dátuma lesz a magyar színháztörténetnek, hiszen a *Vérnász*szal színpadra került végre a költészet, az irodalmi értékű dráma. Az esemény jelentőségét átérezve előző nap a szokástól eltérően Játékszíni Híradást ad ki a társulat, melynek szövege szerint „a színész társaság, több előkészülete után, mindent el kíván követni, hogy e darab előadása legpontosabban folyjon“. A közönség méltányolta is az igyekezetet, nagy számmal vett részt a koszorúzott mű előadásán. Természetesen, az épen közgyűlésező akadémikusok is megjelentek. A szerepeket a legjobb művészekre osztották, akik a tőlük telhető legtöbbet nyújtották. Bayer nem érti, hogyan lehet az, hogy a Honművész említett bírálatában sem Kovácsné Doráját, sem Kántorné Brigittáját nem tartja méltónak arra, hogy akárcsak meg is említse. Ennek egyszerű a magyarázata. Igaz ugyan, hogy a színlap mindkét szereplőt feltünteti, a kezünkben lévő nyomtatott sűgópéldány azonban azt mutatja, hogy egyikük sem lépett színre.¹⁷ A rendező keze bizonyára a cenzúra utasítására mindkettőjük szerepét törölte. Ugyanez a kéz törölt minden olyan mondatot, sőt dialogust, mely a mindenható állam s hű segítője, az egyház tekintélyének csorbítását vonhatta volna maga után. Az Akadémia kiadhatta, Fánecs azonban nem mondhatta el például Banó diáknak a költő merész anti-klerikalizmusáról valló szavait:

„Szűk a kolostor és hideg, sötét,
A szívnek farkasverme; társaság,
De társaságtalan, s örömhagyott,
Mint sziklafőn a vén holló tanyája
S nyugtot csak annak ad, ki már nyugodt,
De nem nekem! Buzgón áhitozám,
Bőjtöltem és sanyargék: hasztalan!“

Bartha János sem jellemezhetette így Telegdi családjának történetét:

„Nem oly vagy, mint a melyből mérgesen
A rókatorkos s rőtöves papok
Egymásra cáfot, s kárhozást idéznek.“

A dogmák vakbuzgó féltése húzza ki Lenkének Banóhoz intézett költői szavait, melyekben ajánlja, legyen pappá, akkor meggyón neki és érette imádja majd az istent. A költő döntő mondanivalói akadtak így fenn a kor

¹⁵ A *Vérnász* első előadásai a vidéken. Irod. tört. Közl. XIV. évf. 1904. 257—265. 1. — Lel. Vértessy Jenő: A Fánecs-féle színlapgyűjtemény a M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában. M. Könyvszemle. Új folyam. XVI. köt. 1908. 200—222. 1.

¹⁶ Honművész, 1834. nov. 16. 92. sz.

¹⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. oszt. N. Sz. V. 32.

szigorú feudális szűrőjén. Ami megmaradt, az a romantikus mese, a zengő nyelv s a jambusok káprázatos sora volt. Ennél pedig többet akart Vörösmarty: tanítani akarta közönségét.

Maga az előadás nem volt hibátlan, 1834-ben színészeink ott tartottak, ahol annak idején Goethe weimari társulata, nem tudtak szavalni. De míg a nagy intendáns türelemmel és hozzáértéssel megtanította színészeit Schiller jambusaira, addig a mieinknek önjelől kellett a drámai költészet magaslatáig eljutniok. Ehhez pedig idő kellett. Buzgalmukra mutat, hogy a *Vérnászt* lényegesen művészeibb előadásban mutatták be, mint nem sokkal előbb a *Kincskeresőket*. Különösen Fánecsy, a tehetséges deklamátor aratott sikert s a kritika meg is jegyzi, hogy „e szerepe legjobban sikerültjeinek egyike.“ Ez a buzdító hang döntötte el a dráma országos elterjedtségét s egyúttal — mint Bayer is rámutat — színészetünk most már nemcsak nyelvterjesztő feladatait végezte, de irodalmunk közvetlen szolgálatába lépett, s közönségünket a kiemelkedő, eredeti drámai alkotások megértésére, megszeretésére s ezzel támogatására is nevelte.

Az esztendő végén Fánecsy ismét vándorútra kél, s magával viszi Banó deák sikeres szerepét. December 1-én a kassai dalszínész-társaság szerződötteti s a következő év május 9-én jutalomjátékul a *Vérnászt* választja, kötelességének ismerve,

„e nemes megye s város t. t. közönségét ezen — honnunk tudományos intézete által jutalmazott — remek szomorújáték színi hatásával megismertetni, mit annál-örömmel teljesít, minthogy ezen nemes közönségnek a honi szépet s jót buzgón pártoló erénye előre biztosítja, hogy e nembeli törekvése kegyes elfogadást és méltánylást lelend“

— mint azt a Játékszíni híradásról olvassuk. Nem is csalódott várakozásában a művész; ünnepi est volt ez a kassai színház történetében, a közönség lelkesen tapsolt Fánecsynak s a Telegdi szerepében hibátlanul szavaló Czelesztinnek.

Ennek az osztatlan sikernek az eredménye, hogy vándorlása során most már nemcsak Fánecsy választja városról-városra járva jutalomjátékául Vörösmartynek színpadon bevált drámáját, így Debrecenben 1835. augusztus 8-án, hanem a kassaiak Egerben időző csoportja is (1835. június 23.), sőt olyan másodrendű társulat is hozzányúl a „nehéz jambusokhoz“, mint Fehér Gábor mármharoszigeti gárdája (1835. július 2.), hogy ez év november 24-én a szombathelyi műkedvelők rögtönzött színpadára kerüljön, akik „a megye keblében építettü kezdett börtönök és munkaház pénzalapjának gyarapítására . . . ezúttal vakítólag rábeszélletni engedvén játéktárgyul nem valamely más darabot választottak, annyival is inkább, minthogy ez nagy részben csak vásárra s tánemulatságra seroglett közönség előtt játszatek, mely szívét és lelkét inkább földerítettü, mint elkomorítottü ohajtotta, s mivel ezen mű még a budai színészektől adatva is sok kívánni valót hagyott maga után.“¹⁸ Örvendetes jelenség e korai időpontban a vidéki műkedvelők irodalmi érdeklődése, mert mindenképpen a polgárosodás jelét láthatjuk benne, mégis igazat kell adnunk a helybeli tudósítónak; bár az előadás a közönség szerény igényeire jellemzésül „megelégedést nyert“, roppant feladat lehetett a terjedelmes költői alkotás előadása. Nagy volt a munkájuk előadásával maguknak a vidéki hivatásos színészeknek is. Ők azonban úgy segítettek magukon, ahogy tudták. Mindenekelőtt a szövegen kurtították. Meg is róják érte őket. A debreceni előadás kritikusa ismeri a drámát s kifogásolja, hogy városában is, mint Egerben, a kassai színészek elhagyva Tanár és Lenke csapongó költői képekben mutatkozó jelenetét, Kolta és Telegdi beszélgetésével kezdik a darabot. Pedig ha már kihagyások nélkül terjedelme miatt lehetetlennek tartják művészeink a darab előadását, a kritikus szerint okosabb lenne

¹⁸ Honnművész 1835. dec. 13. 100. sz. 801—2. 1.

„megkurtítása, s rendesen lehető játszásra alkalmaztatása iránt hazánk koszorús költőjét jelen szerzeménye módosításáért megkérni, ki bizonyosan követné e részben jeles Fáy Andrásunk példáját.“¹⁹ Ime, első eset, hogy nemrég induló színikritikánk a szerzőhöz utasítja a színészeket.

Érdekes egyébként, hogy a *Vérnász*szal kapcsolatban merülnek fel először olyan problémák, melyekkel eddig sem színház, sem közönség nem törődött, így többek közt a kosztüm kérdése. A máramarosj előadás Telegdije például otthon létekor — a kritika szerint — nem vette le a palástját,²⁰ mire a szerepet alakító Szilágyi Benjámín *Visszaigazításában* a maga és megbírált tagtársai nevében sok pontban elfogadhatónak tartja ugyan a névtelen bíráló vélekedését a *Vérnász* előadásáról, emlékeztetnie kell azonban, hogy a magyar ponyóka prémes mentéjét nem lehet palástnak nevezni, mivel a ponyóka szó egyik nemzeti öltözetünk meghonosított neve. Ezért a maga igazolására és nemzeti öltözetünk használásában szükséges ismereteinek bebizonyítására kijelenti, hogy Telegdit „nem valamely spanyol vagy más palástban, hanem az illető történet éveiben divatozó és igazi jó ízléssel készült ponyóka mentében“ játszotta.²¹

A *Vérnász* sikerének legbiztosabb jele egyébként, hogy a társulatok a nagyobb városokban ismételten műsorukra tűzték (Kassa, 1836. március 5, — Debrecen, 1836. november 10.), az ismétlés azonban nem mindig vált az előadás előnyére, mert mint a debreceni kritikus megjegyzi — megerősítette azon tapasztalásában, hogy „színészeink a mutatóványok ismétléseire csaknem kevesebb szorgalmat fordítanak, mint első előadásaikra.“²²

A költő e nagy színihatású drámájának utolsó előadásáról a budai Játékszín 1836. augusztus 23-i színlapja tanúskodik. Fánecs ekkor már ismét Budán van s mint mindenkor, ezúttal is kitűnő szorgalommal szólaltatja meg Banó kedvelt szövegét. Azzal a kitartással ragaszkodott a szerephez, melyről Szigligeti is megemlékezik a művészről írt meglehangú jellemzése során.²³ Őrizzük ennek az előadásnak a pénztári jelentését, melynél mi sem bizonyítja jobban, hogy a *Vérnász* a bemutató után két esztendővel is vonzza a közönséget.²⁴ 264 jegyet adtak el ezen az estén 165 forint 20 krajcár értékben, s ha ebből levonjuk a világosítás, a strázsá, a szükséges eszközök és a színi cédula költségét, a tiszta jövedelem 128 forint 18 krajcár volt. E hónapok jelentéseihez viszonyítva valóban nem megvetendő bevétel. De ennél is határozottabban szól a dráma színi sikere mellett, hogy anekdota is fűződik ehhez a második budai előadáshoz. Vásár ideje volt éppen a Várban. Két vidéki férfiú is bevétődött a színházba; az egyik a földszintre, a másik a karzatra váltott jegyet, hogy alul-felül egyaránt láthassák, ami a színen folyik. Az egyik felvonás közt a földszinten ülő megkérdezte a karzatit: „Ugyan mondja meg csak barátom, jambusban van-e a Vérnász vagy prózában?“ Mire a felelet ez volt: „Hiszen a barátom uram közelebb volt hozzá, hogyan tudjam én azt olly messziről megösmerni.“ Valaki, aki beszélgetésüket hallotta, e szavakkal vágta el a vitát: „A Vérnász, uraim, sem jambusban, sem prózában, hanem tetőtől-talpig magyan ruhában van.“²⁵ Az anekdótázó talán kora műveltségében való hátramaradottságának jellemzésére mesélte el jámbor történetkőjét, nekünk azonban Vörösmartynak, a drámaírónak s művének népszerűségét bizonyítja. Bukott darabok felett nem ily hangon szoktak élcelődni.

¹⁹ Honművész, 1835. szept. 20. 76. sz. 611. l.

²⁰ Honművész, 1835. aug. 9. 64. sz.

²¹ Honművész, 1835. szept. 3. 71. sz. 570. l.

²² Honművész, 1836. jan. 10. 3. sz. 21. l.

²³ Nemzeti Színházi képcsarnok, Pest, 1870. 44—56. l.

²⁴ O. Sz. Kt. Színházlört. Oszt.

²⁵ Rajzolatok, 1836. aug. 24. 68. sz. 514. l.

Egészen más a költő időrendben következő darabjának, *A fátyol titkai*-nak színpadi pályafutása, mely világosan mutatja a közönségizlés ingadozását s a korabeli színházvezetés következetlen műsorpolitikáját. A vígjátékot először az Aurora közli 1835-ös kötetében s nem sokkal utána — 1836. március 27-én a debreceni színház be is mutatja. Téved tehát Bayer, midőn azt állítja, hogy *A fátyol titkai* legelőször a Nemzeti Színházban került színre.²⁶ Abban sincs igaza, hogy a vígjátékot „költői nyelvezte sem tudta megmenteni a bukástól“, hiszen a vidéki, majd nyolc év múlva a pesti bemutató egyaránt a siker jegyében zajlott le. Az első debreceni est zsúfolt házának közönsége „a három hosszú óra eltelte után unalom helyett teljes meglepéssel tért haza, annyira kellemes időtöltést nyújtott, az olvasásban nem annyira, mint előadásban kedves s kitüntető vígjáték.“²⁷ S mikor ugyanez év április 24-én vásár-vasárnap mulattatásra a társulat megismétli a darabot, a közönség érdeklődése nem lankad. Ennek tulajdonítható, hogy 1838. nyárhó 28-án a debreceniek harmadszor is műsorra tűzik, ezúttal Láng Lajos jutalmául. E korban ily viszonylag rövid idő alatt három előadás csakis a siker bizonyítéka, különösen ha ehhez hozzávesszük, hogy vidéken másutt is színrekerült, így 1837. július 23-án Rév-Komáromban. Ez az előadás azonban nem vált a darab megkedveltetésének előnyére. Már a szereposztás nem volt megfelelő; Vilmát a tragikai szerepekhez annyira hozzászokott Pálné játszotta, pedig a helybeli kritikus megjegyzése szerint — „a tökéletes tragicus ritkán alkalmazható vígjátékra.“²⁸

A fátyol titkainak kedvező vidéki fogadtatását elsősorban az ízlés hullámzása magyarázza. A színi hatásra törekvő Vörösmarty látva a polgári színezetű vígjátékok sikerét s azok politikai célzatosságának megfelelő hatását, ehhez a számára egyáltalában nem idegen műfajhoz nyúl, közelfekvő, reális témát keres, ezt azonban, eltérve a társalgási darabok szokott régi vágásától, „a psychologia felsőbb világába viszi át“,²⁹ egyszóval mélyebbet, jellemzőbbet, ezért tanulságosabbat akar adni, mint vígjátékíró társai. Hangjaiban például a szentimentalizmust csúfolja ki s „az érzelésben sinlődők nagy seregének hasonszervüleg meggyógyítására céloz.“³⁰ Másrészt a vidék korai polgárságának prudériájára jellemző, milyen visszatetszést kelt Vilma jellemének „fonák színnel“ rajzolt vonása, mely abból áll, hogy a fiatal leány Kaczor, Rigó és Guta kijátszására éjnek idején az utcán csatangol s e kalandjába egy ifjú komorna, nempedig valamely korosabb nevelőnő kíséretében bocsátkozik. S mindezt az író azzal tetézi, hogy Vilma el is távoztatja közeléből Lidit. Könnyen elkészül így az ítélet: a költő merészen megsértette a polgári morált. Ez azonban nem akadályozta meg a közönség tagjait, hogy titkon ne mulassanak Vilma kifogásolt, ártatlan kalandján. Másrészt lehet, hogy éppen ez a mozzanat rettentette el a társulatókat a darab további műsorra tűzésétől. Talán a cenzura is közrejátszott, mely féltőn vigyázott a feudális hatalom alattvalóinak jó erkölseire. Annyi kétségtelen, hogy sem a pozitív kritika, sem a közönség haladó rétege nem osztotta ezt az álszent vélekedést. A továbbiakban lépten-nyomon olvashatunk olyan sorokat, melyek a színház figyelmét *A fátyol titkaira* igyekeznek terelni. Az álneves szerző *Magyar Babeljének* szigorú megrovásakor például Fáy és Kisfaludy Károly vígjátékai mellett a Vörösmartyét ajánlja a kritikus

²⁶ A magyar drámairodalom története. Bp. II. k. 121. l. Lehetséges, hogy Bayer ezt az állítását a Pesti Divatlap 1844. május 19-i számának beszámolójára alapozza, amely szó szerint ezt írja: „A darab, mint tudva van, már 1835-ben látott napvilágot, s így iratása után majdnem tíz évvel került színpadra.“ (639. l.)

²⁷ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

²⁸ Honművész, 1837. július 30. 61. sz. 486. l.

²⁹ Honművész, 1836. július 2. 44. sz.

³⁰ Honművész, 1836. június 23. 50. sz.

az előadásra, mert akkor legalább nem támad a szépnemben az a gondolat, miért menjenek a színházba magukat kigúnyoltatni.³¹ Még az 1844-es két nemzeti színházi előadás után is, midőn a darab indokolatlanul lekerül a műsorról, ez a figyelmeztetés vissza-visszatér, így 1847-ben, midőn az Életképek kritikusa leméri az első évnegyed mérlegét. Csalódottan kell megállapítania, hogy 77 előadásából a Nemzeti Színház mindössze 9 újdonságot hozott és semmire nézve sem mutatkozik „oly mostoha kopárság, mi egy művelt közönségnek legkedvesb élménye: talpra esett nemes játékokban.”³² Mintha bizcny a *Falura kell mennie* lenne a könyvtárban feltalálható egyetlen kincs. Ott porosodik érdemtelenül Vörösmartynak „saját testünk s vérünkéből” való darabja, *A fátyol titkai*. De sajnos — zárja sorait a kritikus — a Nemzeti Színháznál egyetlenegy ember sincs, aki „figyelmezne a drámai világliteratúrára.” Fontos mozzanat ez annak az egyébként ismert körülménynek igazolására, hogy a középnemesi Magyarország megépítette ugyan színházát, műsorpolitikájával azonban nem tudta elég határozottan a haladást szolgálni.

E kitartó unszólásra 1844. tavaszán a Nemzeti Színház próbálni kezdte végre a költő vígjátékát. Színrehozatalában azonban megint egyszer megelőzték a műkedvelők. Büszkén említi is a Pesti Divatlap székesfehérvári tudósítója, hogy a Honderűben olvasta a pesti színészek híradását, de e gondolat a műkedvelők agyában hamarabb megszületett.³³ Erős és lelkes volt ekkoriban a székesfehérvári fiatalok színjátszó gárdája. Csak nemrégiben adták komoly sikerrel kétszer egymásután Szigligeti *Szökött katonáját*, *A fátyol titkainak* színrevitelekor az egész város megmozdult. Folytonos nevetés harsogta át a termet, élénk figyelem ült az arcokon, annyira, hogy talán reggelig sem vették volna észre az idő múlását. Csakugyan olyan jól játszották volna a székesfehérvári műkedvelők a darabot, mint azzal a helyi tudósító dicsekszik, vagy a rokoni-baráti kapcsolatainak is volt része a sikerben, mellékes kérdés. A lényeges az, hogy a vidéki közönségnek még a műkedvelők tolmácsolásában is élményt jelentett a költő vígjátéka.

Élmény volt a fővárosiak számára is a május 7-i bemutató, hiába próbálja ennek sikerét eltagadni a reakciós irodalomtörténetírás. A sajtó osztatlan lelkesedéssel ír a darabról és előadásáról.

„Ime, a *Fátyol titkai* tíz év múlva is megtették még a kellő hatást — írja a Pesti Divatlap kritikusa —, s megteendik, csak próbálatok meg még nehányat — más egyebet is, s mindjárt kevesebb lesz a panaszc, mely mindig alaptalan volt s máig is az, hogy nincsenek adható eredeti színműveink. A mai előadás mutatá, mit tehetnek a színészek egy darabbal, ha mint illik, szeretettel, egyetértéssel és lelkesedéssel fognak egymással s az íróval kezet, mint ma legelső s legjeleseb színészeink összemunkálása tanusftá.”

A Honderű bírálója is, bár rámutat a vígjáték „cselekményszövedékének” némely fogyatékosságára, olyan jelességeit domborítja ki, melyekkel csak a legkitűnőbb színpadi művek büszkélkedhetnek; ezek a jelességek a helyes jelenetezés, az élénk folyamat, néhány komikai jelenet igen mulattató egybeállításai s mindenek felett gyönyörű nyelve s stílusának költőiséggel, kellemmel, erővel és tösmagyarsággal párosult szépsége. Egyben azonban azt ajánlja a színháznak, a továbbiakban eszközöljön néhány alkalmas kihagyást, mert rövidítve még szívesebben veszi a közönség a „gyönyörű költői nyelve által már magában becses vígjátékot.”³⁴

Legérdekesebb a Spiegel szíves kritikája. Tudvalevő, hogy a bécsi érdeklődésű lap csak kivételes esetekben foglalkozott érdemük szerint a magyar

³¹ Honművész, 1837. okt. 1. 79. sz. 630. l.

³² Életképek, 1847. ápr. 3. 14. sz. 452—3. l.

³³ Pesti Divatlap, 1844. márc. 31. 26. sz. 415. l.

³⁴ Pesti Divatlap, 1844. május 9. 40. sz. 639—40. l.

³⁵ Honderű, 1844. tavaszhoz 11. 19. sz. 616—7. l. és tavaszutó 25. 21. sz. 689—91 l.

színházi eseményekkel. *A fátyol titkait* most mégis méltónak találja arra, hogy mélyebben taglalja. A Bécs színházi iskoláján nevelődött bíráló bizonyára Gozzi reminiscenciájából Turandothoz hasonlítja Vilma alakját s bár a cselekményt kissé hosszadalmasnak tartja, a költő gyönyörű dikciója bőségesen kárpótolja. Egyben azt tanácsolja, ne hagyjon fel Vörösmarty a vígjáték írásával, mert ebben van igazi színi költői ereje. A kritikuskak ez a tanácsa egyébként valószínűleg Raimund és Nestory szeretetéből fakad.³⁶

A bemutató harmadnapján — május 19-én a Nemzeti Színház megismételte az előadást, melynek pénztári jelentése szerint 221 jegy kelt el 214 forint 42 krajcár értékben, s ebből a napi költségeket leszámítva a tiszta jövedelem 164 forint 4 krajcárt tett ki.³⁷ Beszédese számok ezek e korban s a közönség határozott érdeklődéséről tanúskodnak. Ennek ellenére a sikeres vígjáték a költő életében nem került többé műsorra. Vörösmarty odaadó tisztelője, Bartay Eudre nemsokára távozott a színház éléről s az utána következő vezetőséget talán politikai megfontolások, de legalább is személyi ellentétek befolyásolták, hogy még ugyanezen 1844-es évben a *Czillei és Hunyadiak* bemutatása után Vörösmartyt, a drámaköltőnek el kellett hallgatnia. Pedig a színészek — a Nemzeti Színház hőskorának legkiválóbbjai, még a Katia szerepében játszó, jutalmazott Kovácsné is — mindent elkövettek *A fátyol titkainak* színen tartása érdekében. A verssel-prózával vegyes szöveg sem akadályozta őket művészi játéukban. Egyébként is nagyot fejlődtek budai első Vörösmarty-bemutatójuk óta. Már nemcsak a színpalot hasogatták s hörögtek irgalmatlanul, de ha „stilizáltak“ is olykor, vagyis más szavakkal cserélték fel a költőt — amiért mindig megrovásban részesültek — már rá-rátapintottak a darab lényegére s az ábrázolt jellemek mélyére láttak.

1837-ben megépült végre Pest megye középneemes urainak kezdeményezésére az állandó magyar színház. A Theatralis deputatio tagjai úgy érezték, illő, ha erre a régvárt alkalomra dialogizált ünnepi prologot íratnak. Először az osztálytekinetben hozzájuk közelebb álló Fáy Andrásra gondoltak, s csak miután ő elhárította magától a megtisztelő feladatot, kérték fel a nemzeti „koszorús költőjét“, ki hosszú évek óta állhatatosan szorgalmazta a színház ügyét. Így jött létre az *Árpád ébredése*, az alkalmi darabok e klasszikus iskolapéldája, melyben Vörösmarty nemcsak a terhes multa emlékeztető s szép jövőbe kitekintést nyújtó történelmi látóhatárt tárja közönsége elé, de költői formában tesz hitet művészi elgondolásairól a drámaíró is.³⁸ Az előadás az augusztus 22-i megnyitón méltó volt e történelmi eseményhez. Bajza József, az első igazgató, a színészek s a díszleteket festő Ottó „úr“ is mindent elkövettek a siker érdekében. Még a megye sem zárkózott el az áldozatoktól. Csinos füzetben megjelent a költő darabja, melyet a megnyitó estéjén a bejáratnál árusítottak, hogy emlékül vihesse haza a közönség s a könyvecske tiszteletdíjául, december 12-én 100 pengő forintot utaltatott ki a színházi választmány, mivel „tisztelet úr lekötöztetjének“ érezte magát. Egyben a siker láttán a szerzői jogdíj fejében 350 forintot szavazott meg a költőnek. Első eset ez, hogy magyar író darabja előadásáért díjazást kapott.³⁹ Ünnepezt az ország, örömeiben észre sem vette, hogy az uralkodót képviselő nádor nem vett részt a megnyitón. A fővárosi sajtó harsonázott és elsiklott a feudális hatalomnak politikai tüntetésszámba vehető magatartása felett. Egyetlen lap említette csak az esetet, de az kárörvendőn, a népellenes „Balásfi“ Orosz József pozsonyi Hírnek. Ellenséges hang volt ez; a költő művét „gyászszínű, gúny-

³⁶ Der Spiegel, 1844. Maj. 15. Nr. 39. 310. l.

³⁷ O. Sz. Kt. Színház-tört. Iszt.

³⁸ Az Árpád ébredése színház-történetére vonatkozólag ld. Bayer József: „Árpád ébredése“ keletkezésének története. Irod. Közl. VIII. évf. 1898. 130—4. l. — Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp. 1927. — Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. I—II. köt. Bp. 1938—1940.

³⁹ Pukánszky né ism. I. 154. l.

teli epekeserű sírás-rívás és fogak csikorgatásának“ bélyegzi s különösen az fáj neki, hogy az öreg Árpád „egy bizonyos politikai párt sárgaságát viselő“ sopánkodásait híven elhiszi és ahelyett, hogy haladásunk állapotát valamely főrangú s a közügyekre nagy befolyással lévő emberektől tudakozta volna ki hitelesen, valami „kopott kabátú és poros csizmájú költéssel“ beszélt. Mesterlegények, fiákeresek és diákok jogtalanul nyilatkoznak a nemzetről. Árpádnak olyan férfiakat kellett volna meglátogatnia, „kik a közügy hajóját kormányozzák, kiket ész és hatalom biztosít afelől, hogy őt a leghitelesebben értesítették volna.“⁴⁰ Semmi kétség, a reakciós irodalomtörténetírás tudatosan magyarázza félre a Hírnök aljas gúnyolódását, az Athenaeumtól elfordult s Orosz Józsefnél szíves fogadtatásra talált Csató Pál személyes ellentéteiből vezetve le a haladásellenes támadást. A magyarság nagy törekvéseit eláruló, tudatos politika volt a Hírnök úgynevezett „kritikájában“. Kézzel fogható bizonyítéka ennek a lap fennen hirdetett programja: „Trón, oltár, törvényes szabadság... alkotmányos monarchico-aristocratica kormányalak elve.“⁴¹

Az áruló „sajnálatos“ támadás országszerte óriási felháborodást keltett. Tiltakozó levelek, nyilatkozatok és cáfolatok jelzik a vezető társadalmi rétegek fokozatos különválását s bizonyos tekintetben arra is következtetést engednek, milyen komoly problémákkal kellett 48-ban a forradalomnak számolnia. Örvendetes körülmény, hogy a színház a haladás oldalára állt, az *Árpád ébredését* egy év leforgása alatt ötször tűzte műsorára, megkezdve egyben ma is uralkodó befolyását a vidéki társulatokra, melyek ezóta játszáék előszeretettel a fővárosban már bevált darabokat.⁴² Íme, a magyar színház már e korai időpontban alakulóban lévő társadalmunk hű tükörképe. A megisméltlődő előadások során a kritika is tárgyilagossá válik s bár nem felejtí a történelmi alkalmat, melynek a darab létét köszönheti, rá-rámutat a színrevitel némely fogyatkozására, így mikor Árpádot az új szereposztásban Lendvay helyett Megyeri alakítja, aki szerepe szavait nem mindenütt mondja olyan híven, amint azokat a szerző írta, pedig ezt a jambusokban tenni épen nem szabad. A karének is pontatlan, s ennek az elégséges próbák hiánya a magyarázata.⁴³ Az is hiba, hogy a költséges színpadi gépezetek a szükséges pillanatokban éppúgy csődöt mondanak, mint a bemutatón. Maga Vörösmarty a harmadik előadás alapján mond véleményt a színház munkájáról, mellyel mint szerző s mint kritikus egyaránt meg van elégedve és mindössze néhány játékbeli hiányosságra hívja fel a figyelmet. Éles tekintettel ezúttal mutat rá például Egressy Gábor (*Költő*) művészi képességeinek korlátaira, mint az ihletettség gyakori hiányára; kinek játékából „szomorgása s emésztődése mellett kevés harag s boszorkodás tűnik ki, mi néha helyén állott volna; s valami köznapi conversatio hangján mondatnak a legmélyebb jelentésű helyek.“⁴⁴ Másrészt mint a romboló kritika káros hatásának példáját idézhetjük a Rajzolatoknak a Hírnök befolyására fogant együgyű megjegyzését a díszleteknek a cselekménnyel való harmoniátlanságát illetően, vagyis hogy „Árpád Pestnek a dunai rész legszebb során ébred fel, s e meglepő szépség Árpádra egészen ellenkező benyomást tesz, mert ő e tündér szépség közepette panaszkodik, hogy a nemzet elaljasult, holott sokkal hihetőbb, hogy legalább e lát-

⁴⁰ Hírnök, 1837. aug. 29. 17. sz.

⁴¹ Hírnök, 1837. dec. 1. 44. sz.

⁴² Az *Árpád ébredése* következő vidéki előadásairól van tudomásunk: Eger, 1837. nov. 8. Gyöngyös, 1837. dec. 14. Szeged, 1837. június 16. Kolozsvár, 1838. nyárelő 29. Nagyenyed, 1838. őszhő 6. De bizonyára másutt is előadták, mert a társulatok vándorolva szokás szerint városról-városra vitték a bevált darabokat. S a jelentések arról szólnak, hogy a közönség megértve a költő programját, mindenütt szívesen fogadta a prológot, különösen, hogy a színeszek mindig ünnepi előadás keretében játszották az *Árpád ébredését*. Néhol még új díszleteket is készítettek, így Szegeden is.

⁴³ Honművész, 1837. nov. 30. 96. sz. 765. 1.

⁴⁴ Athenaeum, 1837. szept. 7. II. 20. sz. 318. 1.

vány keblét ellenkező érzésekre dagasztandá.⁴⁵ Ezért azt ajánlja, hogy a rendező pár szót vagy sort töröljön a költő szövegéből.

Az *Arpád ébredése* országos színi sikere ösztönzőleg hat a költőre, s következő drámáját, a *Marót bánt* már egyenesen a korabeli színpadra gondolva írja meg. Jele ennek a színváltozások számának csökkentése, hiszen éppen technikája miatt volt előbbi darabjainak előadása problematikus, de megrendezői utasításai is a színjáték gyakorlatára való figyelméről tanuskodnak. Alig fejezi be drámáját a költő, a pesti Magyar Színház 1838. május 19-én már színre is viszi. Pár nappal előbb a cenzúra a következő megjegyzéssel engedélyezi a bemutatást: „Erdődy nevének és a többi kitörültnek elhagyásával Horváthországi bán cím alatt ezen szomorújátéknak előadása megengedettik. Budán, Május 7.-kén 1838. Pongrácz Imre Mk. helytartói tanácsos.”⁴⁶

A cenzúra ezúttal szelídebben működött, hiszen Vörösmarty a színpadra gondolva számolt a hatalom vétőjével, annál buzgóbban törölt a szövegből a rendező — bizonyára a szerző beleegyezésével — az első előadás után a darab terjedelme miatt aggodalmaskodó kritika hatására

A romantikus történet megkapta a közönséget, mely a bemutatóra szép számmal gyülekezett, már csak azért is, mivel a színlapon ezt a mondatot olvashatta: „Az előadás jövedelmének egy része a szerző jutalma.”⁴⁷ Annál kevésbé volt azonban kielégítő a színészek játéka, s bár 1843. február 11-ig hétszer adták, alakításuk mindig hagyott kivetnivalót. Nézők és kritikusok egyaránt sokkal komolyabb mértékkel közelítettek a főváros állandó színházának produkcióihoz, mint még kevéssel előbb a Budán csak vendégszereplő vándortársulatokéhoz. A „nemzet” színháza volt a pesti Magyar Színház, ezért a művészi követelmény is megnövekedett iránta. Vörösmarty s társainak lapja, az Athenaeum ildomosan hallgat a darabról, annál részletesebben szól azonban előadásáról s a színészek játékát illetően számos kifogásolnivalót talál. Sem a szélsőséges fogásokkal élő Barthával (Marót), sem a szerepét teljesen félreértő Megyerivel (Haszán) nincs megelégedve. A legnagyobb baj, hogy a színészek, egy-kettőt kivéve, ritkán tudnak a darabból többet saját szerepüknél, lehetetlen tehát, hogy a drámai cselekmény lényegére rátapintsanak. De mit várunk a színészekről, ha maguk a rendezők sem ismerik jól a darabot, pedig ez nekik hivatalos tisztük lenne?! Az egésznek szagztatott töredékes látásából ered az a sok hiba, melyet „a darab mechanikai előadásához tartozókban tapasztalunk.”⁴⁸ Íme, itt hangzik el először színikritikánkban a Goethétől elindult és Immermanntól sürgetett követelmény a rendező darabismeretével és összefoglaló munkájával szemben. Egyébként az Athenaeum véleménye szerint Lendvayné (Ida) volt legjobban a helyén, s talán a

⁴⁵ Rajzolatok, 1838. szept. 2. II. 18. sz. 144. l.

⁴⁶ A rendező és sűgőpéldányt lásd O. Sz. Kt. Színház-tört. Oszt. N. Sz. M. 61. és 61/1. alatt.

⁴⁷ A színlapnak ez a kitétele végtelen polémiát indított el, melynek során a reakció a haladó tábor önzetlenségét is kétségbevonta. A vitának az a körülmény vetett véget, hogy a szeptember 10-i harmadik előadása előtt a *Marót bán* könyvalakban megjelent s nyomtatott darab előadásáért a színház rendelkezése szerint nem járt szerzői jutalék. A vitának különben még egy érdekes pontja van, nevezetesen az, hogy Vörösmarty a vasember-motívumot Hazucha *Párviadaljából* plagizálta. Erre írta a költő e jellemző sorokat: „Mi Marót bánt illeti, az vas ember nélkül is megállhat... Nyomorú varázs, mely egyszeri látás után elenyészik, ha csak a hozzá kapcsolt jelenetek tartalma meg nem köti a nézők figyelmét. Nem a száraz, üres vázolat, hanem annak öltöztetése ad maradandó érdemet. Részemről inkább óhajtanék Shakespeare, Schiller, Hugo valamelyik jelesebb scéniájának frója lenni, mint szerzője Birchpfeifer minden színpadi találmányainak... az igazi érdemet... inkább keresem az egésznek összeállításában, mint egyes ötletekben. Efféle találmány magában pusztá kő, melyből ügyes kéz isteneket, ügyetlen fanciesali feszületet farag.” Figyelmező, 1838. július 24. II. 29. sz. 472—4. l.

⁴⁸ Athenaeum, 1838. május 24. I. 41. sz. 654—5. l.

*Marót bán*ban aratott sikerének hatására írta a költő *L.-né emlékkönyvébe* e megindító sorokat:

„Játszol örömmel, bánattal; játékonon ámul
A sokaság s tapssal tiszteli szózatodat.
Nem tudják, hogy minden szó, mely szíveket áthat,
Szűdnék egy eltépett életörömbe került.“⁴⁹

Egyébként az Athenaeum nem áll egyedül a *Marót bán* előadásáról vallott szigorú megítélésében s olyan véleményeket is olvashatunk, melyek szerint a színészek játékukkal — ha a szerzőt nem is, de legalább a közönség igényét elégségek ki. Végeredményben meg kell állapítanunk, hogy a közönség észrevette ugyan a játék hiányait, a költőt azonban megtapsolta. Bizonyítéka ennek a *Marót bán* hét előadása, mely e korban kifejezetten sikernek tekinthető.

Valószínűleg a kritika számlájára kell írunk, hogy a Nemzeti Színház Vörösmarty legköltőibb drámáját, *Az áldozatot* csak némi halogatás után mutatta be. Pedig a szinte fojtogató darabhiány arra készítette volna, hogy miként a *Marót bán*t, ezt is nyomban befejezése után, de legalábbis 1840-es megjelenésekor színre vigye. A színészek azonban félve gondoltak a nagy művészi feladatra, melyet csak fokozott *Az áldozat* költői tökéletessége. De mint már nem először, ezúttal is Fánecs lett e jeles mű színi sikerének érvényesítője. Ő választotta 1841. április 26-án jutalomjátékaul. Zaránd szerepét játszotta, ő is rendezte a darabot. Thern Károllyal magyar hangulatú zenét íratott hozzá és beiktatta Egressy Béni kedvelt *Kancsódalát*. A bemutatónak nem volt osztatlan sikere. A dráma szépségei mindenkit megleptek, hiszen „a költő gondos nyelvének még nem igen volt szerencséje magyar színpadon úgy kitűnni, mint ma.“⁵⁰

Az előadás azonban még mindig nem tudta eléggé kidomborítani a drámában rejlő szépségeket. Az egymást követő jelenetek nem pereglék elég folyamatosan és — szokatlan dolog ebben az időben — csak 10 óraker hullt le a függöny. A kritika ilyenformán hosszadalmasnak találta a művet. Lehet, ezért engedte meg magának azt a következtetést, hogy a koszorús szerzőnek ez új munkája „inkább olvasás, mint színpadra alkalmas.“⁵¹ Maga a jutalmazott Fánecs Zarándban nem találta meg az egyéniségének megfelelő szerepet; játéka egészben véve kifejezéstelen volt, szórakozottnak és hanyagnak látszott. Ezúttal határozottan mutatkozott művészetében rendezői elfoglaltságának rossz következménye. Fánecs esetében az is hibának tűnt, hogy sokféle szerepet játszik: „ma szerelmes, holnap hős, holnapután fondor, néha character-szerepeket! Ennyit csak rendkívüli elme bírhat studiummal vinni.“⁵² Érdekes a kritikának ez a szerepkörre való utalása, jele ez a mélyülő színházi érdeklődésnek. Hubenaynének (Csilár) az a hibája, hogy a színház túlságosan sokat foglalkoztatja, így nem tudja kellően átérezni s átérteni szerepét. Egyéb hibák is mutatkoztak, mint az, hogy a rendező nem törődött eléggé az összjátékkal. Ez abban mutatkozott, hogy a mellékszereplőket nem tanította. A két főhős, Egressy Gábor (Szaboles) és Laborfalvi Róza (Zenő) megítélésében már megszokott a kritika. Míg Egressyt többen dícsérik, értelmes dikciója miatt, addig Laborfalvit óvják modorosságától és beszédének egyhangúságától.

Az áldozat bizonyára „itt-ott shakespearei erejénél fogva“ újra, meg újra színre került. A bemutató esztendejében ötször volt a Nemzeti Színház műsorán, de utána is elővették. A forradalom bukása után *Az áldozat* volt a költőnek az a műve, amelyet eredeti drámái közül a Nemzeti Színház elsőnek újírtott fel (1853. okt. 24.). Keveset von le a tény értékéből, hogy ez a felújítás nem

⁴⁹ Lendvayné emlékkönyvét lásd O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

⁵⁰ Athenaeum, 1841. május 4. 1. 53. sz. 846—8. l.

⁵¹ Honművész, 1841. május 2. 35. sz. 278. l.

⁵² Athenaeum, i. sz.

volt méltó a bújdosásából megtört és újra szólásra engedett költőhöz. Inkább az egyre erősebben kapitalizálódó magyar társadalom színházának válságára mutat. Lényegesen jobb előadásban játszották 1855. április 9-én. Ünnepi dátuma volt ez a Nemzeti Színháznak. Alapítása óta ezúttal frissítették fel az épületet, s jellemző a költő és művét illető tiszteletre, hogy a díszelőadás műsora *Az áldozat* volt. Kiegészítésül tegyük még hozzá, hogy halálakor ugyanezzel a drámájával búcsúzott a költőtől a színház (1855. nov. 22.). „A színház nyelvünk temploma — olvassuk a tudósításból —, s így az igazgatóság szebben nem áldozhatott költőnk emlékének, mint egy oly díszbeszéddel, mit ő maga tartott maga fölött — e dráma nyelvi szépségei legjobban hirdették a költő érdemeit, ki nélkül színpadi nyelvünk maig is a kifejetlenség fölszámíthatlan nehézségeivel küzdene.”⁵³

E szavak élesen viágítanak rá a „költő” drámatörténeti jelentőségének egyik döntő mozzanatára.

Lényegesen rövidebb volt Vörösmarty utolsó befejezett drámájának, a *Czillei és a Hunyadiak*nak színpadi pályafutása. Magáról az 1844. június 18-i bemutatról nem sokat tudunk.⁵⁴ A sajtó agyonhallgatja, vagy ha ígéri is, adós marad a beszámolóval.⁵⁵ Diósy Márton bombasztikus írásától pedig nem leszünk okosabbak.⁵⁶ Annyi bizonyos, hogy a színház erősen megrövidítette a dráma szövegét s elhagyva az I. felvonás 1. jelenetét és az egész II. felvonást, az ötből négyet csinált. Sem Kapisztrán, sem Szilágyi Erzsébet nem szerepel és a sűgőkönyv tanúsága szerint Lendvay, a rendező sokáig töprengett, vajjon ne hagyja-e el Gara Mária alakját is.⁵⁷ Mindezekon felül még a próbák közben sem szűnt meg Lendvay piros ceruzája dolgozni. Elképzeltük ezek után, milyen hatása lehetett a rendkívül fontos mondanivalójú drámának. Pedig a közönség Vörösmarty nevének hallatára szinte megtöltötte a nézőteret, csak a páholyok arisztokratái maradtak el érthető okokból a színháztól. 765 jegyet adtak el ezen az estén és a tiszta jövedelem 624 forint 8 krajcár volt.⁵⁸ A második előadást tíz nappal később tartották. Erről semmiféle értesítésünk nincs. Ezzel a *Czillei és a Hunyadiak* hosszú időre lekerült a színpadról. Vörösmarty életében nem is újították fel.

Mikor a költő halálával gyászbaborította elvesztett szabadságára s a forradalomra emlékező népét, a Nemzeti Színház tervbe vette, hogy műveinek egyvelegéből nagyszabású emlékelőadást rendez. Hosszas huzavona után 1856. novemberére elkészült a műsor, engedélyezésért az igazgatóság be is nyujtotta. A részletes műsortervet — sajnós — nem ismerjük. November 19-én lett volna a Vörösmarty-est, a hatóság azonban azzal az indokolással utasította el a színház folyamodványát, hogy ez a nap Erzsébet királyné névünnepe s a színház műsora akadályozná a hivatalos programot. Viszont a vidéken, ahová nem jutott el az önkény keze, mindenütt a gyász hangulatával emlékeztek meg a költőről.

Mindezekből láthatjuk, mennyire valótlan az az állítás, hogy a költőnek nem lettek volna életében komoly színpadi sikerei. Éppen ellenkezőleg: a műfaj, melyet elsősorban művelt, a „kothurnusos” dráma — a *Bánk bánt* kivéve — még nem ért e korban az övénél nagyobb sikereket. Az okok, melyek folytán

⁵³ Hölgyfutár, 1855. nov. 23. 268. sz. 1070. l. Különben a kolozsvári színház is *Az áldozattal* akart emlékezni halálakor Vörösmartyra. Az első felvonás alatt azonban a szomszédokban tűz ütött ki s az előadás abbamaradt. Hölgyfutár, 1855. dec. 31. 291. sz. 1161. l.

⁵⁴ Gyulai tévesen január 18-ára teszi a dráma nemzeti színházi bemutatóját. O. M. V. köt. 428. l.

⁵⁵ Pesti Divatlap, 1844. őszelő 1. hetében. 10. sz. 318. sz.

⁵⁶ Honderű, 1844. nyárhó 13. II. 3. sz. 35—6. l.

⁵⁷ O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt. N. Sz. C. 53. sz. alatt:

⁵⁸ Pénztári jelentését lásd: O. Sz. Kt. Színháztört. Oszt.

művei nem maradhattak huzamosabb ideig a színpadon, az eddigiak alapján világosan mutatkoznak. Elsősorban a politikai-társadalmi helyzetre s ennek következtetéséül színészetünk szengeségére kell gondolnunk; arra, hogy a magyar színház egészen másképpen és más törvényszerűségek alapján fejlődött, mint egyébutt. Nem voltak feudális mecénásai, nem volt valódi polgársága, népünk pedig csak felszabadulásunk után válhatott színházfenntartó erővé. E különös utakon induló magyar színház mellé állt Vörösmarty — a haladó politikus, a dramaturg, a kritikus és mindenekelőtt a drámaíró.

Mit jelent drámatörténetünkben Vörösmarty szerepe, akkor derül ki igazán ha a kutatás leméri színpadi műveinek 1855-öt követő többé-kevésbé sikerült színrevitelét s különösen, ha a felszabadult magyar színház a haladó hagyományok tiszteletével s a szocialista realizmus módszerével újra megszólaltatja színpadán a költő örökbecsű drámai alkotásait.

BÁN IMRE

COMENIUS ÉS A MAGYAR IRODALOM

1950 májusában múlt háromszáz esztendeje, hogy az akkoriban már világhírű cseh tudós, a nevelés és bölcsélet elismert szaktekintélye, Comenius Ámos János, a Rákóczi-ház többszöri sürgetése után végre megjelent Sárospatakon. 1650 őszen¹ azután állandó tartózkodásra költözött a Bodrog-parti kisvárosba azzal a szándékkal, hogy nagyszabású iskolai reformterveit itt valósítja meg, s „Patakból Latiumot teremti”.² A magyar kormány és a magyar nevelésügy hivatalosai méltóképpen hódoltak már Comenius emlékének,³ a magyar irodalomtudomány munkásai is kötelességüknek érzik, hogy az évforduló alkalmából újra szemügyre vegyék Comeniusnak a magyar irodalomra gyakorolt hatását.

Comenius, a XVII. századi polgári törekvések egyik jelentős képviselője. A „cseh testvérek” iparúzó felekezetéhez tartozik (atyja molnár volt), s ifjú korában maga is folytat kézműves mesterséget: csak 16 éves korában jut be a latin iskolába.⁴ A szorgos, takarékos, iparúzó, kereskedő polgári élet szeretete művének minden lapjáról sugárzik. Comenius 58 esztendő volt, amikor Magyarországra érkezett:⁵ sok szenvedés, üldöztetés, de nagy sikerek is voltak háta mögött. Nemcsak az oktatás újjáteremtésére irányuló törekvések elismert vezére, hanem a kor egyik nagytekintélyű bölcselője is. Természetesen ébred fel bennünk a kíváncsiság: milyennek látta ez a nagyműveltségű tudós a fejlődésben elmaradt magyar társadalom képét? Abban a helyzetben vagyunk, hogy e kérdésre Comenius két érdekes műve alapján tudunk feleletet adni. Soraink csak Comenius társadalompolitikai eszméivel, s ezeknek kora magyar irodalmára gyakorolt hatásával kívánnak foglalkozni. Pedagógiai reform-gondolatait, a magyar iskolának tőle kapott indításait nem tárgyaljuk. E tekintetben az igen kiterjedt Comenius-irodalomhoz utasítjuk az olvasót.

¹ Kvacala, Johann: Comenius, Sein Leben und seine Schriften, Berlin—Leipzig—Wien, 1892, 330. Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon, Bp., 1931, 66—67.

² Lásd Primitiae laborum scholasticorum (RMK. II. 773) c. művének 58. lapján és főleg a Schola pansophica IV. részében. (Rácz L., id. m. 86.)

³ L. Darvas József beszédét, Köznevelés, 1950. jún. 1-i szám, 305 és 330. l.

⁴ Kvacala, id. m. 9.

⁵ Comenius magyarországi tartózkodásának részletkérdéseit illetőleg l. Rácz Lajosnak az 1. sz. jegyzetben említett könyvét.